

Зборник радова
ГЕНОЦИД НАД СРБИМА
У НДХ И УСТАНАК –
КОЗАРА 1942-2022.

Оригинални научни рад

УДК 355.1:341.322.5
(497.11)

DOI 10.7251/
ZRCIRRTNL2301191B

Запримљено: 22.12.2022.
Одобрено: 24.01.2023.

ПЕШАДИЈСКА 342. ДИВИЗИЈА, КОМАНДНИ КАДАР И РАТНА КРЕТАЊА ПЕШАДИЈСКИХ ПУКОВА И БАТАЉОНА ОДГОВОРНИХ ЗА РАТНЕ ЗЛОЧИНЕ У ЗОНИ ЈАДРА

Виктор Бејатовић, антрополог ^{1*}

Апстракт: Рад се бави обрадом кретања и саставом јединица 342. пешадијске дивизије, које су у јесен и зиму 1941. извршиле велике ратне злочине над српским цивилним становништвом у широј зони Јадра и Лознице, као и одговорним лицима за тај злочин. Она су преносила наредбе инстанцама на релацији дивизија-пук-батаљон-чета, те самим тим сносе исту одговорност као и командно одговорна лица за масовне ратне злочине у Крагујевцу и Краљеву, извршене у истом периоду. Обрада јединица и лица, која су им командовала, нуди добре резултате, јер постоји проценат вероватноће да су та лица преживела завршетак рата, а нису била потраживана од стране тужилаштва за почињена дела. Приказан је командни кадар јединица три пука и девет батаљона, које су на широј територији Лознице, Цера и долине Јадра у оперативно-тактичком смислу вршиле ратна дејства, током којих су спроведене најсуровије одмазде са смртним квотама 100:1. Резултати овог рада ће се на даље користити у даљим компаративним параметрима са методама физичке антропологије, форензичке психологије и војне историје у правцу што прецизнијег закључивања броја страдалих лица, што је као упоредни контролни метод дало одличне резултате на примеру злочина у Крагујевцу, и што се тиче бројева страдалих лица, и што се тиче одговорних лица која су преживела рат, а која би у оквиру судских сведочења разјаснила своју одговорност, потребне детаље и број стрељаних лица..

Кључне ријечи: пук, батаљон, ратни злочин, команда, ратна кретања, ратни злочинац.

^{1*} vsrb9@yahoo.com

Окупациону 342. пешадијску дивизију² приказаћемо као јединицу која у својим ратним кретањима има посебне моменте високог разарајућег интензитета по цивилно становништво на територији окупиране Краљевине Југославије, у смислу извршених ратних злочина током јесени и зиме 1941. године. Подаци о дивизији са командном вертикалом даће јаснију слику поменутих злочина који су спроведени у западној Србији у подручјима шире зоне Јадра,³ куда се кретала, од прекоманде из Француске у јесен исте године, па до фебруара 1942. када напушта нашу територију и одлази на Источни фронт. Командно одговорна лица за злочине почињене у ширим зонама Лознице и Цера, осим команданта дивизије, генерал-пуковника др Валтера Хингхофера, и команданта једног пука, нису обрађивана и у највећем броју случајева су остала потпуно непозната. То се, нарочито, односи на команданте свих 9 батаљона који се апсолутно нигде не спомињу у правно-историјском контексту, а који са командантима пукова сносе највећу одговорност.

Анализа нивоа највеће одговорности на терену, током ратних операција и извршених ратних злочина, неопходна је јер су команданти батаљона са својим командирима чета спровели одмазде над цивилним српским становништвом током борбених дејстава. Борбене групе на овом подручју су биле формиране од 1, 2. и 3. батаљона 697. пешадијског пука (*infanterie regiment*), 1, 2. и 3. б. 698 п. пука и 1, 2. и 3. б. 699. п. пука, затим једне оклопне ловачке моторизоване јединице (*Panzerjäger-Abteilung*), артиљеријског пука (*Artillerie-Regiment*) 342, и једног инжињеријског батаљона

- 2 О овој дивизији види у: Микрофилмована документација 342. пешадијске дивизије Националног архива Вашингтон на 17 рола: NARA T-315, Microfilmrolls од 2.123 до 2.140 и Централни архив Министарства оборони Росијској Федерацији, Фонд 500, Опис 12.477 – Пехотне и охранные дивизије вермахта, 1934–1945 гг. Дело 895, 896, 897, 898, као и Georg Tessin: *Verbände und Truppen der Deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939–1945*. Band 1–16. „Die Landstreitkräfte 281–370“ (Osnabrück: Biblio Verlag, 1974). Такође и Werner Schulze „72. Infanterie-Division – 342. Infanterie-Division. Dokumentation – Herausgeber“ (Hannover: Traditionsgemeinschaft der 72. Inf. Div, 1978). У домаћој литератури види у: Зборник НОР-а, том I, књига 1, (Београд: Војноисторијски институт Југословенске народне армије, 1949) и П. Вишњић, „Дејства немачке ојачане 342. дивизије и 125. ловачког пука у северозападној Србији у јесен 1941.“ (Београд: ВИГ I), 1972.
- 3 Више о ратним приликама и злочинима види у: Јован Марјановић, „Устанак и народнослободилачки покрет у Србији 1941.“ (Београд: Институт друштвених наука, Одељење за историјске науке „Култура“, 1963); Станоје Р. Филиповић, „Немачки злочини у Јадру 1941. године“, Јадар у прошлости II (Лозница: Музеј Јадра/СИЗ Културе, 1990); Станоје Филиповић, „Подриње у крви и пламену“, (Шабац: *Годишњак историјског архива*, 1964); Душан Трбојевић, „Церско-мајевичка трупа корпуса Драгослава Рачића“ (Крагујевац: Погледи, 2001); Ђорђе Вукмировић, *Од слободе до страшишћа – Устанак и немачки злочини у Јадру 1941. године* (Лозница: Удружење грађана „Меморијал Драгинац“ (Библиотека Вуковог завичаја Лозница: 2021).

(Pionier-Bataillon) 342. Било је и мањих оклопних и других помоћних припојених јединица које су свакако биле подређене командама пукова. Овде, међутим, расветљавамо најодговорнија лица и јединице. Дубинско истраживање злочина извршеног у Крагујевцу, из октобра 1941. године, показало је да је постојала судска обрада злочина у оквиру суђења двојици одговорних лица. Даља анализа јединица и њихових команданата је такође била неопходна. Наводи пак суда о ексхумацији и броју идентификованих и неидентификованих страдалих лица, веома се блиско подударују са антрополошком обрадом и датом скелетном вредношћу гробница, као и са додатним подацима из исказа сведока и обимног истражног материјала и досијеа. Међутим, посао обраде и истраживања злочина на поменутој западној територији Србије из периода септембар–децембар 1941. у том смислу доста је отежан. Насупрот поменутом примеру, за један од најмасовнијих злочина из овог подручја, у селу Драгинцу и околним местима, немамо за сада података да је било какво тужилаштво, ни војно, ни цивилно обрађивало овај злочин после рата и везало га за конкретна командно одговорна лица која би сносила одговорност. Тај процес би подразумевао благовремену судску истрагу и целокупни пратећи судско-медицински поступак.

Масовне гробнице у местима где се су се догодили злочини у зони Јадра нису обрађиване у оквиру судског процеса, те је самим тим у наредном периоду могуће спровести антрополошки истраживачки процес отварања контролних сонди, а самим тим и инспекцију скелетног садржаја гробница. Тако бисмо утврдили елементарне чињенице неопходне за истраживачки процес. Најпре бисмо закључили да ли су оне примарне или секундарне гробнице, а затим и установили број страдалих, тј. сахрањених лица.⁴ То се, наравно, односи и на све зоне и локације где су лица убијана

4 Прим. аутора: Према опису сведока из села Драгинца и околних места, поводом дешавања током борбених дејстава, немачких губитака и спровођења одмазди, у послератним сведочењима утврђено је да су стрељана лица првобитно била сахрањена у 4 велике гробнице од стране самих немачких јединица, да би се 1961. године скелетни остаци пренели на другу локацију. За физичку антропологију то је нарочито битан податак који у ствари отвара нове правце у раду. Поред свих спискова страдалих лица овог подручја и методологије статистике и ратних губитака који су вршени после рата, никако није могуће констатовати тачне бројеве страдалих лица на основу само тих методологија, јер оне нису ни у правном смислу надлежне за обраду масовних убистава. Зато и постоји деценијски проблем недостатка коначних закључака броја жртава у многим масовним злочинима извршеним над српским цивилним становништвом током тог рата. То је и разлог због кога врло јасно упућујемо на неопходност практичне употребе различитих умрежених методологија, које само са контролним и упоредним блиским вредностима могу изнети коначне тврдње и закључке. Без усаглашавања метода физичке антропологије, војне историје, криминалистике, графологије, форензичког приступа криминалистичке психологије и психоллингвистике практично је немогуће утврдити

и сахрањивана. Постојеће спискове страдалих жртава, који су после рата формиран и прикупљени од стране надлежне комисије и локалних власти, а који се налазе у Архиву Југославије, би увело у умрежену контролну методу за утврђивање коначних бројева страдалих лица. Целокупан процес је неопходно спровести, заједно са осталим упоредним контролним методама, попут проналажења и анализе детаља документације официра који су руководили борбеним дејствима и извршили са својим четама масовне одмазде.

Упоредо са истраживањем о злочинима у западној Србији и јединицама које су га извршиле, форензички се обрађује лична документација мајора – 1941, потпуковника – 1942, пуковника – 1944. Паула Кенига, рођеног у Липерсдорфу, област Мариенберг, 26.2. 1886,⁵ у цивилству наставника (Studienrat) државне гимназије „Роберт Шуман“, из Града Цвикау (Zwickau), команданта I батаљона 724, команданта пука 724, команданта резервног гренадирског пука 68. и посебне борбене групе „Korps abteilung C“ у оквиру 217. и 183. п. дивизије.⁶ С обзиром на то да је он био одговоран за злочин у Крагујевцу, као и то да је лице које је преживело 9.5.1945. његову ћемо судбину у контакту са савезничким снагама приказати на крају извршене анализе и резултатима пружити још једну контролну упоредну вредност. Самим тим констатовати и утврдити коначну вредност броја страдалих у масовном злочину извршеном у Крагујевцу. Управо овај процес ће послужити као модел и за ово истраживање, што ћемо видети касније у делу који обрађује командни кадар.

Ово наглашавамо као незаобилазан моменат у поступку утврђивања свих чињеница везаних за једно или више лица која су осмислила и спровела одмазду, тј. масовни злочин, а која су била на челу батаљона или пука у конкретном тренутку. Зато је и неопходно утврдити све чињенице које

мотиве и тачан број убијених лица у једном масовном злочину. Нарочито зато што злочини из даље и скорије прошлости показују да је могуће имати масовне гробнице без персоналних података о жртвама и без идентификације, и обрнуто - постоје спискови убијених лица без утврђених локација места сахрањивања. У научно-истраживачком смислу апсолутно је неопходно користити исту логику и методологију коју користи и судска обрада злочина. Без физичког установљавања броја страдалих лица, начина на који су страдали, којим средствима, од стране којих лица и јединица, и без јаснијег установљавања судбине командно одговорних, њихових личних и званичних ратних материјала, који садрже или крију тачне податке, ратног пута целих јединица и њихове предаје и демобилизације, обрада било ког злочина била би фрагментарна и недовољна. Нарочито, ако у одређеном случају није било никаквих потребних судских обрада.

5 BA MA, Freiburg RH-26-104/65, 232.

6 NARA, T-78, MicrofilmRoll 917, 2.251 и 2.252.

су везане за команданте батаљона 697, 698. и 699. пука, 342. ПД, а пре свега њихов ратни пут и формацијска места и прекоманде. Многи од њих, у случају да су преживели ратна дејства, вратили су се у своје матичне мобилизацијске области. Зато се мора кренути од првих момената мобилизације, затим кроз сва даља кретања јединица и формацијских промена командног кадра, све до последњих тренутака и предаје савезничким снагама. На тај начин се може видети у којој послератној савезничкој зони и у ком логору се евентуално могао наћи командни кадар заробљених или предатих јединица.

Мобилизација и позиционирања

Пешидијска 342. дивизија је формирана у 14. таласу мобилизације. Са планираним периодима се каснило тако да су се 13. и 14. талас мобилизације временски преклапали. Уобичајена логика формирања дивизија је подразумевала формирање од бивших јединица некадашњих војних области са старом нумерацијом и наменом или од делова дивизија који су формиран у неком ранијем мобилизационом таласу. Овде ћемо приказати дивизије које су формиране у 1940. години. Неке од њих су у преклапању два таласа узимане из граничних области и сједињаване са другим, попут 332, 335, 336. и 340. пешидијске дивизије (даље ПД).

- 332. дивизија, од делова 161, 162. ПД и 75, 93. и 168. ПД из 1. и 2. војне области – војни окрузи Штетин, Кослин и Шверин – **пукови 676, 677. и 678.** У тренутку формирања воде се у 8. војној области.
- 333. дивизија, од делова 76. и 293. ПД из 3. војне области – војни окрузи Берлин, Франкфурт на Одри и Потсдам – **пукови 679, 680. и 681.**
- 335. дивизија, од делова 87, 197. и 298. ПД из 8. и 12. војне области – војни окрузи Виртемберг и Баден – **пукови 682, 683. и 684.** Воде се у 5. војној области.
- 336. дивизија, од делова 61. и 256. ПД из 1. и 4. војне области – војни окрузи Минстер, Дортмунд, Дизелдорф и Келн – **пукови 685, 686. и 687.** Воде се у 6. војној области.
- 337. дивизија, од делова 57. и 167. ПД из 7. војне области – војни окрузи Минхен, Обербајерн, Нидербајерн и Оберфалц – **пукови 688, 689. и 690.**
- 339. дивизија, од делова 52. ПД из 9. војне области – војни окрузи Касел, Франкфурт на Мајни и Вајмар – **пукови 691, 692. и 693.**

340. дивизија, од делова 68, 170. и 290. ПД из 3. и 10. војне области – војни окрузи Шлезвиг – Холштајн и Хамбург – **пукови 694, 695. и 696.** Воде се у 1. војној области.

342. дивизија, од делова 72. и 79. ПД из 12. војне области – војни окрузи Кобленц и Мајнхајм – **пукови 697, 698. и 699.**⁷

Укупно 8 пешадијских дивизија са 24 пешадијска пука (даље п. пук). Ми ћемо овде издвојити 342. ПД са својим пуковима 697, 698. и 699. који су имали по три батаљона. Позиције пукова, у смислу команде пукова и касарни у којима су распоређени, биле су:

1. батаљон 697. – Витлих (Wittlich), **2. и 3. батаљон** – Монтабор (Montabaur);

1. батаљон 698. – Трир (Trier), **2. и 3. батаљон** – Кобленц (Koblenz);

1. батаљон 699. – Кобленц, **2. и 3. батаљон** – Кобленц.⁸

Претходне јединице од којих су формирани сви пукови и батаљони су: **штаб пука 697.** – штаб 226. п. пука 79. ПД, **штаб пука 698.** – штаб 266 п. пука 72. ПД и **штаб пука 699.** – штаб 266 п. пука 72. ПД.⁹

Ратна кретања и командни кадар

У приказаном формацијском поретку дивизија је наставила кретања заједно са свим придруженим инжињеријским, артиљеријским и помоћним јединицама. Састав командног кадра се није превише мењао, осим команданата дивизије, што је била уобичајена пракса, а команданти пукова су у највећој мери остали у јединицама приликом прекоманде и из Француске на нашу територију, и са наше територије на територију Совјетског Савеза. По формирању дивизије (21.10.1940–26.11.1940), командант је био генерал-мајор Рудолф Вангер,¹⁰ у периоду од 15.11.1940. до 2.7.1941. када команду преузима генерал-пуковник Валтер Хингхофер.¹¹ Он је на тој позицији од 2.7.1941. до 1.11.1941. (у периоду од 16.9. 1941.

7 Georg Tessin, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945, Die Waffengattungen - Gesamtübersicht*, Osnabruck: 1977, 56.

8 Georg Tessin, *Verbände und Truppen*, 457.

9 *ИСТО.*

10 Rudolf Richard Wanger (10.9.1888. Koblenz – 14.10.1954. Neustadt).

11 Guides To German Records microfilmed at Alexandria, VA. No. 73. Records of German Field Commands: Divisions 328th–369th (Washington: National Arcives and Records Service, General Services, Part XIII, Administration Washington, 1976, 120). (Dr Walter Hinghofer 19.5.1884. Hermannstadt – 17.2.1951. Vienna)

до 20.2.1942. дивизија је подређена опуномоћеном команданту у Србији).¹² Од 19.11.1941. команду преузима генерал-мајор Паул Хофман и са њим дивизија одлази на Источни фронт. Тамо команду преузима генерал-пуковник Јозеф Харпе од 28.3.1942. до 30.4.1942.¹³ Од њега, 1.5.1942. до 10.7.1942, дужност узима генерал-мајор барон Албрехт Дигеон фон Монтетон.¹⁴ После барона Монтетона команду преузима генерал-мајор Албрехт Бајер 1.8.1942. све до 5.11.1943.¹⁵ Пуковник Хајнрих Никел преузима команду од 25.9.1943. до 14.11.1943, затим поново од 15.11.1943. до 31.12.1943. Он наставља даљу дужност од 1.1.1944.¹⁶ као генерал-мајор где остаје до краја на месту команданта дивизије, када бива заробљен и ухапшен, али и пуштен 1948.

Команда главног штаба дивизије се осим команданта дивизије у јулу није дуго мењала, све до озбиљнијих ратних дејстава и губитака које су почели да имају, да би на крају били жестоко ослабљени и спојени са 26. ПД и борбеном групом 5. СС оклопне дивизије „Викинг“. Од јула 1944. спојени су са дивизијском групом 330. и на крају са п. пуковима 554. и 555. са којима су у формацијском поретку били до јануара 1945.

Од мобилизације до јула 1941. са генералом Рудолфом Вангером главни штаб су чинили: на челу одељења 1а – начелник одељења команде мајор фон Крох (von Krogh). На челу одељења 1б – начелник за снабдевање капетан Шустер (hptm Schuster), одељење 1ц – обавештајни начелник капетан Тернус (hptm Ternus), одељење 2а – ађутант мајор Беневалд (maјor Bennevald), интендантско одељење 4а – начелник др Кох (Koch), лекарско одељење 4б – лекар др Франк (Frank) и ветеринарско одељење 4ц – ветеринар др Хајнхолд (Heinhold).¹⁷ На списку официра при промени у команди штаба шематизам дивизије од 20.7.1941. указује само промену генерал-пуковника др Валтера Хингхофера и ађутанта (2а) капетана Делбрика (Delbrück).

Командант пешадијског пука 697. је пуковник Шрајбер (**Oberst Schreiber**);

Командант 1. батаљона 697. је капетан Келен (**hptm Köllen**);

Командант 2. батаљона 697. је мајор барон фон Гаал (**major frhr von Gaal**);

12 *Исто.*

13 *Исто.*

14 *Исто.*

15 *Исто.*

16 *Исто.*

17 Nara T-315 Microfilm Roll 2.124 slide 000319.

Командант 3. батаљона 697. је потпуковник Беценбергер (**Oberstlt Bezzenberger**);¹⁸

Командант пешадијског пука 698. је потпуковник Штраус (**Oberstlt Strauss**);

Командант 1. батаљона 698. је мајор Финд (**major Feind**);

Командант 2. батаљона 698. је потпуковник Фабјанек (**Oberstlt Fabianek**);

Командант 3. батаљона 698. је мајор Костањец (**major Kostanec**);¹⁹

Командант пешадијског пука 699. је пуковник Дирауф (**Oberst Dirauf**);

Командант 1. батаљона 699. је капетан Шулц (**hptm Schulz**);

Командант 2. батаљона 699. је мајор Боје (**major Boje**);

Командант 3. батаљона 699. је мајор Милер (**major Müller**);²⁰

Командант оклопне јединице је капетан Бендер (**hptm Bender**);

Командант инжињеријског батаљона је капетан др Цогбаун (**hptm Zogbaun**);

Командант артиљеријског пука 342. је потпуковник Тристед (**Oberstlt Trüsted**);

Командант 1. артиљеријског одељења је мајор Цесар (**major Caesar**);

Командант 2. артиљеријског одељења је мајор Хегемејстер (**major Hegemeister**);

Командант 3. артиљеријског одељења је мајор Небел (**Nebel**);²¹

Начелник одељења везе је командир чете капетан Хипе (**hptm Hiepe**);

Начелник везе у команди дивизије је капетан Леференц (**hptm Leferenz**).²²

Приказани командни кадар, осим поменуте промене у смислу команданта дивизије и ађутанта, имао је веома важну промену у командовању једног од пукова током најжешћих борбених дејстава почетком октобра. У нешто измењеном саставу су под Хофмановом командом прекомандовани са наше територије и позиционирани западно и југозападно од Москве. Првобитна снага дивизије у људству је бројала укупно 11.941 припадника. Од тога 373 официра, 84 чиновника, 1.774 подофицира и 9.710 војника.²³

У тренутку мобилизације штаб команде дивизије се налазио у Кобленцу,

18 *Истџо.*

19 *Истџо.*

20 *Истџо.*

21 *Истџо.*

22 *Истџо*; Види и за стање 15.12.1941. T-315 Microfilm Roll 2.123 slide 000697.

23 Nara T-315 Microfilm Roll 2.124 slide 000320.

у Рајн хотелу, штаб оклопне јединице 342. у Нојвиду у Кеселштрасе 37, штаб инжењеријског батаљона у Линцу (на Рајни) у фабрици Базалт А. Г, и одељење везе такође у Кобленцу.²⁴

Пук **697.** се налазио у месту св. Гоар, а батаљони **1. 2. и 3.** у местима Симерн, Бопард и Бахарах.²⁵ Пук **698.** у месту Кохом, а батаљони распоређени у местима Булеј, Мајен и Треис.²⁶ Пук **699.** налазио се у месту Витлих, а батаљони у местима Бернкастел, Геролштајн и Прум.²⁷ Артиљеријски пук се налазио у месту Андернах, а одељења **1. 2. и 3.** у местима Арвејлер, Андернах и Ремаген.²⁸ То су позиције по мобилизацији, тачније, 12. децембра 1940.

Позиције дивизије су пре доласка на нашу територију биле у зони од 100 до 150 км јужно и југоисточно од Париза. Штаб дивизије је био у месту Осер (Auxerre), Авенија Светог Ђорђа 1 (Avenue St. George), заједно са оклопном јединицом и одељењем везе, а инжењеријски батаљон 342. у месту Косне (Cosne-Cour sur Loire).²⁹ Штаб пука **697.** био је у месту Монтарги (Montargis), на путу за Шатијон Лоан, у вили Борне (Schatillon Loing, villa Bornet), а **1. 2. и 3.** батаљон у местима Шатијон Колини (Schatillon Colligny), Шато Ренар (Schateau Renard) и Лори (Loriss).³⁰ Штаб пука **698.** са **3.** батаљоном у месту Бурж (Bourges) у Улици жутих врата 7 (Rue porte jaune), а **1. и 2.** батаљон у местима Монтришар (Montrichard) и Вирсан (Vierzone).³¹ Штаб пука **699.** налазио се у месту Шомп (Schamps) у замку, у Улици нације (Schlosschen, Rue national), а батаљони **1. 2. и 3.** у местима Винсеј (Vincelles), Верментан (Vermenton) и Вутене сир Кир (Voutenay sur Cure).³² Артиљеријски пук се налазио у месту Ле Шесне (Les Chesnez), а одељења у местима Ладон (Ladon), Шабли (Schablis) и Фузи (Fusy).³³ Од 15. до 19. септембра дивизија је у припремама и трансферу ка нашим територијама, да би прве јединице биле ту већ 20.9.1941, а 23.9. распоређене су на линији Кленак, Шабац, Радовинци, Никинци, Рума.³⁴ Врло брзо се види разарајуће

24 Nara T-315 Microfilm Roll 2.124 slide 000371.

25 *Истџо*, /000372.

26 *Истџо*, /000373.

27 *Истџо*, /000374.

28 *Истџо*, /000375.

29 *Истџо*, /000437.

30 *Истџо*, /000438.

31 *Истџо*, /000439.

32 *Истџо*, /000440.

33 *Истџо*, /000441.

34 Guides To German Records microfilmed at Alexandria, 121.

дејство дивизије преко првих наређења о спаљивањима места, наређења о хапшењима мушкараца у Шапцу и уништавању насеља Метковић.³⁵

Општа кретања дивизије током целог периода 1940–1945.

Од децембра 1940. до маја 1941. налазе се на територији своје 12. војне области. Од маја 1941. до друге половине септембра налазе се на територији Француске са претходно приказаним ратним распоредом и позицијама под командом 1. армије – армијска група Запад.³⁶ Од октобра 1941. до фебруара 1942. на територији Краљевине Југославије под командом 12. Армије – армијска група Југоисток.³⁷ У фебруару 1942. трансфер у Совјетски Савез и до марта 1943. заузимају шире позиције око места Ржев, мењајући подређеност 9. и 3. оклопној и 4. Армији – армијске групе Центар и Исток. Од марта 1943. до марта 1944. су на позицијама Спас-Деменска, Могилева и Чосија под командом 4. армије.³⁸ Април 1944. године – померање ка источним пруским областима под командом 2. армије, а од маја до августа прелазе у северноукрајинске области у места Ковел и Баранов када долазе и под команду 4. оклопне армије до краја рата. У периоду јануар–март 1945. померају се ка месту Губен (Guben) и Форст (Forst), а у априлу ка местима Котбу (Cottbus) и Халб (Halbe).³⁹ Они су у овим подручјима потпуно разбијени приликом опкољавања и преостали делови јединица из познатог „Халбског котла“ одведени су у заробљеништво у Тангерминд (Tangermünde).

Сва места и позиције које је покривала дивизија и на којима су били позиционирани пукови и батаљони на територији Совјетског Савеза, у ужем и ширем рејону Ржева, Спас-Деменска, Могилева, Ковела и Баранова, су: године 1942. – Петушки, Городок, Јуканово, Биково, Трисеу, Крутитс, Пешки, Палатки, Губинка, Климово;⁴⁰ 1943. године – Љапино, Гзатск, Ивановка, Рудноје, Касња, Вјасма, Марино, Цасци, Городок, Торзок, Николскоје, Дорогобузх, Спас-Деменск, Никитина, Гудино, Вјселок, Гурјево, Јелниа, Шестаки, Буловитсј, Гоголевка, Балтутино, Слободка, Бородино, Дрибин,

35 *Ист.*

36 Georg Tessin: *Verbände und Truppen*, 226.

37 *Ист.*

38 *Ист.*

39 *Ист.*

40 Guides To German Records microfilmed at Alexandria, 119.

Добраја, Ордат, Орсха, Авкхимки, Дрибин, Горки, Могилев;⁴¹ 1944. године – Горки, Дрибин, Добраја.⁴² У 1945. како смо рекли Котбу и Халб где су у познатој халбској бици били окружени свим осталим јединицама немачке тада 9. и 12. армије и свим СС оклопним дивизијама и корпусима. Окруживање, формирање котла и разбијање предводили су маршал Г. Жуков – 1. белоруски фронт, и маршал И. Коњев – 1. украјински фронт, а све уз подршку маршала авијације А. Новикова са 2, 16. и 18. ваздушном армијом.

Позиције и кретања септембар–децембар 1941.

По доласку на територију окупиране Краљевине Југославије 20.9.1941. године налазе се распоређени у следећим местима.

Штаб дивизије са оклопним одељењем 342. и одељењем везе налази се у Руми. Инжињеријски батаљон 342. – штаб у Руми, а 1, 2. и 3. чета у Хртковцима, Јарку и Митровици.⁴³

Штаб пука 697. се налази у Лаћарку, 1 бат. 697. у Радиновцима и Стојановцима, 2. бат. у Митровици, а 3. бат. у Мартинцима и Кузмину.⁴⁴

Штаб пука 698. се налази у Буђановцима, 1. бат. у Платићеву и Никинцима, 2. бат. у Хртковцима, Јарку и Шашинцима и 3. бат. у Буђановцима и Добринцима.⁴⁵

Штаб пука 699. се налази у Пећинцима, 1. бат. у Прхову, Михаљевцима и Шимановцима, 2. бат. у Попинцима, Петровцу и Пећинцима, а 3. бат. у Доњем Товарнику, Бресцу и Суботишту.⁴⁶ Имају мала померања у периоду од 20.9. до 29.9, па се **пук 697.** налази распоређен у местима Засавица, Равње, Ноћај и Раденковић, **пук 698.** – Причиновић, Шевариће, Узвеће и Метковић, **пук 699.** – Слепчевић, Богосавци, Дуваниште и Јевремовац.⁴⁷ Од 29.9. се налазе на позицијама: **пук 697.** – Баново поље–Црна бара–Глоговац–Совљак–Глушци; **пук 698.** – Метковић–Белотић–Причиновић–Узвеће и **пук 699.** – Змињак–Петловача–Липолист.⁴⁸ Ескадрила штука, као подршка која полеће из Земуна, бомбардује Змињак у 10.00, у 14.00

41 *Исџо.*

42 *Исџо.*

43 Nara T-315 Microfilm Roll 2.124 slide 001197

44 *Исџо*/ slide 001198.

45 *Исџо*/ slide 001199.

46 *Исџо*/ slide 001200.

47 *Исџо*/ slide 000994.

48 *Исџо*/ slide 000976.

Глушце и у 16.25 Ново Село и Лешницу.⁴⁹ Од 3.10. се налазе на позицијама: **пук 697.** Богатић–Клење–Дубље; **пук 698.** Причиновић–Табановић–Белотић, а **пук 699.** на линији Змињак–Прњавор–Бадовинци.⁵⁰

То је период када се формирају борбене групе (Einsatz Gruppen). Нама је важно да видимо од којих делова јединица различитих родова војске су биле сачињене те борбене групе, што пратећи оригиналну документацију на дневном нивоу (КТВ-kriegstagebuch) прецизније закључујемо, као и са ким су јединице ЈВуО и партизанске водиле мешовите или појединачне борбе. Својим положајима борбене групе су покриле делове Мачве, Јадра и Поцерине. На овој територији се налазе распоређене у мешовитој борбеној формацији сачињеној од делова пешадије, артиљерије и инжињерије.

После масовних хапшења и спровођења хиљада људи у логор у Шапцу од 24.9. и стрељања становништва током септембра од стране јединица ове дивизије, уследиле су застрашујуће одмазде у зони долине Јадра, Лознице и Цера.

Дана 8.10.1941. формиране су ове борбене групе:

Борбена група 697. од 9. и 1. чете и једног одељења 12. чете, дакле, делова 1. и 3. батаљона; 1. одељења оклопне чете 342, 1. батаљона артиљеријског пука 342, 2. чете инжињеријског батаљона 342. и 2. и 3. чете 1. бат. оклопног пука 202.⁵¹

Борбена група 698. 2. и 3. чета и 1. одељење 4. чете; штаб оклопног пука 342, 1. чета и 1. одељење оклопног пука 342. 1. јединица бициклиста 342, 3. батаљон артиљ. пука 342, 1. чета инжињеријског батаљона 342. и 3. чета оклопног пука 342.⁵²

Борбена група 699. пук 699, 1. оклопно одељење 342, 2. батаљон артиљеријског пука 342. 3. чета инжињеријског пука 342, 1. 2. и 3. чета оклопног пука 202.⁵³

Резерва дивизије: 9. чета и 1. одељење 12. чете пука 697, 2. чета и 1. одељење 4. чете 698. пука, 11. чета 699. пука, штаб артиљеријског пука 342, штаб инжињеријског батаљона 342. 1. вод инж. 342, 1. чета везе, штаб 1. батаљона оклопног пука 202. и 1. ешалон чете 1. батаљона оклопног пука 342.⁵⁴

49 *Исџо*/ slide 000977.

50 *Исџо*/ slide 000879.

51 *Исџо*/ slide 000767.

52 *Исџо*.

53 *Исџо*.

54 *Исџо*.

Од **10.10.** добијају наредбе о правцима кретања и то: **борбена група** (даље **б. г.**) **697.** ка северној падини Цера, манастиру Радовашница и Милошевцу; **б. г. 698.** иде бочно од путева Слатина, Текериш и Лешница – источном долином, а део снага служи за блокирање од Драгинца ка јадарској долини; **б. г. 699.** држи линије Шор, Козјак, Обреж и Добрић.⁵⁵

Од **11.10.** налазе се на планираним позицијама са општим извиђањем. **Б. г. 697.** има даља кретање источно од Цера; **б. г. 698.** – Иверак и Горња Бадања; **б. г. 699.** пункт 313, Иверак и Велико Село. Даља кретања: **б. г. 697.** – Добрава, **б. г. 698.** – ваљевски пут, **б. г. 699.** – Ковиљача, Крупањ, пункт 221, лознички пут плус Лозница–Драгинац–Јадар.⁵⁶ Крајњи циљ: **б. г. 697.** – Текериш–Милошевац, **б. г. 698.** – долина Јадар–Драгинац–Мали Градац–Бадања, **б. г. 699.** – Лозница – Козјак – Шор.⁵⁷

Овде ћемо издвојити кретања борбене групе 698. и приказати њене позиције у данима који следе. То су уједно и погубни тренуци за становнике многих околних места, јер је над њима извршена одмазда која је уследила услед окупаторских губитака. Стрељања су иначе вршили и пре било каквих квота, што показују и извештаји за септембар које ћемо касније видети. У Драгинцу се налазе **3. пешадијски батаљон** и **1. батерија 3. артиљеријског батаљона**, затим **1. и 2. бат.** – на пункту **250. и 273.** и делови у Драгинцу, **1. бат. око реке Цернице**, делови **1. бат.** иду ка Доњој Бадањи, делови **2. бат.** ка коти **305**, **1. чета 697.** се налази на пункту **324**, као и део артиљеријског пука са **1. оклопним одељењем**.⁵⁸

Октобра **14. и 15. б. г. 697.** левим крилом се креће кроз Милину на северу, почев од линије западно од Беле Реке ка манастиру Радовашница – коте **523. и 544;** **б. г. 698.** се креће северно од долине Лешнице до пункта **544** и манастира Чокешине; **б. г. 699.** се окреће североисточно од ман. Чокешина и креће северозападно од Петковице.⁵⁹

Октобра **17.** имају даља размештања и распоред. **Б. г. 697.** врши припреме за повратак ка Прњавору, а **3. бат.** за Шабац; делови **б. г. 698.** крећу ка Лешници, а делови остају у Драгинцу; **б. г. 699.** остаје у области Лознице, **1. бат.** заузима борбени положај Мекоте североисточно од Драгинца, док **2. бат.** заузима Навалију и Гробушу.⁶⁰ Датум **17. 10.** је важан јер је у

55 *Исшо*/slide 000760.

56 *Исшо*/slide 000667.

57 *Исшо*/slide 000677.

58 *Исшо*/slide 000664.

59 Nara T-315 Microfilm Roll 2.123 slide 000982, 000983.

60 *Исшо*/slide 000960 и 000961.

овом дану дошло до промене једног од команданата пукова.⁶¹ Промена се односи на пуковника Ханса Рота (Oberst Roth) који мења дотадашњег пуковника Шрајбера (Oberst Schreiber) на месту команданта пука 697.⁶²

Октобра **18. б. г. 697.** маршира у рејон Лознице; некомплетна **б. г. 698.** налази се у Драгинцу и прелази у Недељице и Брезјак; **б. г. 699.** води борбе, 1. бат. се налази на путу Лозница–Драгинац и 3. бат. у долини Стира.⁶³

Формиране су и нове оперативне групе **19.10.** за кампању Крупањ, укупно шест: 1. **група 698.** вођа је командант пука (даље кп) 698; 2. **група 699.** вођа је кп 699; 3. **група Драгинац** вођа је к. арт. пука 342; 4. **група Лозница** вођа је кп 697; 5. **група Шабац** вођа је командант 3. батаљона 697; 6. **група Дивизиона резерва** је директно подређена команди дивизије. Опште наређење је било да се напредује у неколико колона на улазу у јадарску долину штитећи оба блока, осигурати Лозницу и Драгинац и улаз у Јадарску долину.⁶⁴

Група 697. је већ **20.10.** била у лозничком крају, 2. бат. у Драгинцу, а делови 3. бат. у Шапцу. **Група 698.** је била у Драгинцу, Брезјаку и Каменику, а **група 699.** у Лозници, Цикотама, местима Луњевац и Велики Градац.⁶⁵

Од **21.10.** до **23.10.** се углавном налазе на истим позицијама и крећу се по терену у маршевима и већим групама у циљу обезбеђивања целог подручја и застрашивања преосталог становништва.⁶⁶ Од **24.10.** и **25.10.** крећу са померањима ка Ставама и Ваљево.⁶⁷ Од **26.10.** налазе се на позицијама: **група 697.** – Уб, Богдановац, Гуњевац и Мургаш, без 2. батаљона који иде у Ваљево; **Група 698.** – Ратковац, Лајковац и Словац; **Група 699.** а остатак дивизије у Ваљево.⁶⁸ Дана **27.10.** – **пук 697.** (1. и 2. бат.) налази

61 Прим. аутора: Наглашавамо потребу детаљног прегледања микрофилмоване документације свих јединица за које детаљи дају битне смернице ка одређеним садржајима. То се односи на све врсте докумената који могу да усмере на потребне елементе, нарочито у случају јединица које су вршиле одређене злочине. Свесни смо да је велики број прекуцаних докумената имао и има и даље своју научну корист у зборницима који су после рата формирану у смислу прегледа одређених борбених дејстава и одређених кретања, међутим, што се тиче конкретног злочина потребно је имати увид у оригинални документ, јер данас постоје форензичке методе које прилично прецизно третирају одређени садржај. Уношење и евидентирање бројева стрељаних талаца је засигурно моменат на који треба нарочито обратити пажњу, као и на учеснике догађаја.

62 *Исшо*/slide 000961.

63 *Исшо*/slide 000953.

64 *Исшо*/slide 000949.

65 *Исшо*/slide 000948.

66 *Исшо*/slide 000929.

67 *Исшо*/slide 000924 и 000925.

68 *Исшо*/slide 000915.

се у Убу; **пук 698.** са 1, 2. и 3. бат. распоређен је у Белиброд, Степање и Непричаву.⁶⁹

Позиције које смо последње приказали су углавном позиције које држе заједно са деловима 704. дивизије у Ваљево и на том подручју имају борбена дејства са смањеним терором према цивилном становништву, који у додашњем периоду суровији није могао ни бити. Током новембра највећа померања имају 3. и 4.11. и **група 697.** се креће на линији Бањани, Уб, Калиновац; **група 698.** – Липовица, Коцељева, Речане, Клисуре, Парлог и Прњавор; **група 699.** – источно од Коцељева – Зукве и Доњи Крај.⁷⁰ До краја новембра се налазе у ужем и ширем подручју Ваљево, Уба, Љубовије и Коцељеве када се спуштају и делови група ка Бајиној Башти. Од 29.11. налазе се у Златиборском округу са новоформираним групама. **Група А)** вођа је командант 2. бат. 697. и крећу се на правцу Дивци–Кремна; **Група Б)** вођа је кп 698. – држе правац Мачкат–Чајетина и **група Ц)** вођа је кп 699. – држе потез североисточно од Мачката ка Севојну – Збојштице.⁷¹ Током целог децембра доминирају кретања ка Ужицу и Г. Милановцу са доста активности у извештајима о хватању и кретању пуковника Драгољуба Михаиловића у којима највише активности има група Рот, пуковника Ханса Рота.⁷² Кретања се средином децембра поново померају, пук 697. ка Шапцу и Лозници, пук 698. ка Убу и Обреновцу, а остали делови група ка Богатићу, Лозници, Лазаревцу и Ваљево.⁷³

Прва озбиљнија померања са наше територије су била планирана за средину јануара 1942. Од 10.1.1942. они се крећу заједно са деловима 718. пешадијске дивизије ка територији НДХ. Од 15.1.1942. крећу се ка правцима: **Група Зворник** – Папраћа, Дрињача, Зворник; **Група 697.** – Власеница; **Група 698.** – Хан Пијесак – Мркаљи; **Група 699.** – Заклопача – Милићи; **Група 750.** – Олови – долина Криваје; **Група 738.** – Жлијебови – Соколац. Циљ је био блокирање Високог, Вареша и Вијака. Повратни марш је био планиран за 342. ПД преко Власенице, Зворника и Лознице, а за 718. ПД по сопственом нахођењу.⁷⁴ Крајем јануара и почетком фебруара били су поново на позицијама Уба, Ваљево, Обреновца, Лазаревца и Дебрца.⁷⁵ На крају се налазе углавном на својим почетним позицијама,

69 *Исшо*/slide 000912.

70 *Исшо*/slide 000885.

71 *Исшо*/slide 000769.

72 *Исшо*/slide 000726, 000730. Види и: T-315 Microfilm Roll 2.123 slide 000718, 000729, 000730.

73 *Исшо*/slide 000698.

74 Nara T-315 Microfilm Roll 2.124 slide 000162.

75 *Исшо*/slide 000044 и 000047.

после измештања са територије Француске. Од 7.2. до 10.2.1942. штаб дивизије се налази у Руми, п. пук 697. се налази на територији Шапца, Лознице и Зворника, п. пук 698. на територији Шапца, Дебрца и Хртковаца, и п. пук 699. на територији Митровице и Радинача.⁷⁶ Од средине фебруара дивизија се спрема за трансфер на источни фронт и 18.2.1942. напушта територију Србије.

Ратни злочини

Ратни злочини су извршени на подручју западне Србије где су се кретале јединице које смо набројали. Подручје је доживело одмазде у виду физичке екстерминације становништва и било уништено у сваком смислу, од биолошког до имовинског. Ови догађаји се одвијају, у истим или веома блиским данима, када трају борбе око Краљева и напади око Крагујевца, и када ти градови подносе сличне одмазде. Неопходно је објединити перцепцију страдања српског цивилног становништва у овом периоду. Период од краја септембра до краја новембра је испуњен масовним стрељањима становништва у Шумадији и западној Србији. Међутим, додавањем веће пажње дешавањима на поменутој територији, самим тим и злочинима ове дивизије, можемо рећи да се они по карактеру извршења издвајају за степен више од злочина у Крагујевцу и Краљеву. Подаци великог броја пописаних жртава говоре да је убијен велики број деце. Преко 100 до 10 година старости – од новорођенчади до 10 и 11 година. У широј зони Јадра угашене су и спаљене читаве породице заједно са кућама. Убијане су од кућног прага до груписаних места стрељања.

Послератна тужилаштва, наука и просвета нису смели да оставе нерешеним ни у правном, ни у научном смислу, овај злочин. Необјашњиво је тих и по страни остао у односу на злочине почињене у Крагујевцу и Краљеву, који су деценијама доминирали својим нерешеним и лицитираним бројевима страдалих. Осим почетне истраге надлежне послератне комисије и пописа жртава рата, који нису довољни за потпуну обраду ратног злочина из овог краја, никаквог другог епилога није било. Одређени аутори су обрадили и поменули ове злочине, неки од њих са јаким идеолошким набојем, неки доста прецизно, нико од њих није спорио подизање велике устаничке борбене ватре управо у овом делу окупиране Србије, али деценијска тишина о јадарским страдалницима је веома гласна.

Град Лозница је као први град у окупираној Краљевини Југославији

⁷⁶ *Исцо*/slide 000035.

био, 31. августа, на одређени период ослобођен од немачких окупационих трупа. Акција ослобађања је била предвођена потпуковником ЈВуО Веселином Миситом и његовом јединицом крајем августа, када је и сам погинуо у тим борбама са својим саборцима.

Даљу устаничку борбу су у периоду јесени предводили заједно јадарски војно-четнички одред са поручником Ратком Мартиновићем и игуманом манастира Троноша Георгијем Бојићем, као и Владимиром Зечевићем. Ослобађају и Крупањ 4. септембра и Бању Ковиљачу 6. септембра. Касније, Зечевић и Мартиновић прелазе у Ваљевски партизански одред.⁷⁷

Долазак 342. ПД 20. септембра доноси и масовна хапшења, малтретирања становништва и одвођења у логор у Шапцу (формиран од почетка окупације). Она на војном терену препознаје као устаничке групе јединице капетана Драгослава С. Рачића,⁷⁸ команданта Церског четничког одреда, и партизанске одреде под командом Небојше Јерковића.⁷⁹ Врховна команда немачке армије на молбу Вилхелма Листа посебно третира ово подручје и све одлуке које доноси током септембра о слању додатних јединица као испомоћи стварају екстремно тешке прилике. Извршавање наређења о одмаздама над цивилним становништвом, после губитака у борбама са јединицама ЈВуО или партизанским, дефинишу профил окупационог кадра као немилосрдан. Оружани отпор од 250.000 војника, који су се одлуком капитулације нашли у заробљеништву, руковођен адекватним командним кадром, окупационим дивизијама је могао да приреди озбиљан застој и заштиту цивилног становништва. Психолошка позадина наредби, осмишљавање и спровођење одмазди и смртне квоте за убијене немачке војнике јесени 1941. издвојиле су се као посебно монструозан моменат за све узрасте становништва централне и западне Србије. Нарочито зато што су се односиле и на децу чија су страдања показала крајњу манифестацију девијантне и психопатолошке природе тадашњег натчовека („*übermensch*“).

Како нам је у раду важан јаснији преглед јединица, њихова кретања и командни кадар који је у томе учествовао, осврнућемо се и на моменте који су претходили одмаздама. Оквир свих битака појединачно које су вођене са некада самосталним, а некада заједничким снагама ЈВуО, или партизанским, разрадићемо у следећој фази рада и разврстати их са постојећом документацијом из литературе и оригиналне ратне документације.

77 Ђорђе Вукмировић, *н. г.*, 157. Види и: Т-315 Microfilm Roll 2.124 slide 000749.

78 Nara Т-315 Microfilm Roll 2.124 slide 000746.

79 *Исшо*, 000750.

У дневним извештајима нивоа пука и батаљона немачки команданти наводе губитке и позиције по селима и местима, као и војночетничке и партизанске позиције, од 2.10, па до 17.10.1941.⁸⁰ По претходно наведеним позицијама у данима октобра се виде немачка кретања и јак обруч који су направили на падинама Цера са намером да изврше познате Бемеове инструкције чишћења Цера и Иверка које су резултирале јаким отпором, што појединачним, што заједничким.⁸¹ Од 10.10. немачке борбене групе се померају ка југу и отпочињу све јаче устаничке борбе. После доста борби и извештаја о страховитим зверствима по селима где ове немачке јединице пролазе, 14.10. долази до заједничке команде на чијем челу је капетан Драгослав Рачић.⁸² Сурове немачке наредбе о обавезним стрељањима ухапшених и заробљених лица почеле су да се спроводе у наредним данима. Распоређени на различитим позицијама и пружајући отпор немачким јединицама ступају у борбе од 13.10. на правцима Драгинац – Цикоте и Драгинац – Завлака – Д. Бадања, реметивши окупационе војностратегичке циљеве. Одговор окупационе силе се огледао у геноцидном карактеру одмазди према српском цивилном становништву.⁸³

Одмазде су спроведене на више начина. Од појединачног, затим колективног стрељања, убадања бајонетима до 25 пута, одсецања глава, до спаљивања. Бележи се нарочита суровост према деци свих узраста, нарочито у селима Цикоте и Коренита. Описи и сведочења преживелих говоре о убијању деце свих узраста, од новорођенчади до 18 година, чланова читавих породица, очева, мајки, браће и сестара. Велики број потресних сведочења је забележен у делу **Над хумкама малишана** Милоша Пантелића.

У местима и селима Драгинац, Коренита, Цикоте, Лешница, Доњи Добрић, Чокешина, Ново Село, Јадранска Лешница, Грнчаре, Милина и

80 Nara T-315 Microfilm Roll 2.125 slide 000489-000498. Види и: M Roll 2.124 000753-000756.

81 *Зборник НОР-а*, том 1, књига 1, Београд: 1949, 490.

82 Драгојло Дудић, *Дневник 1941.*, Београд: 1988, 222.

83 Детаљније о борбама види у: Ђорђе Вукмировић, *н. г.*, 157–206. Прим. аутора: У овом делу је детаљније приказана историјска синтеза и опис битака, нарочито Битке код Завлаке. Детаљи описани у оваквим радовима умногоме помажу у даљој обради конкретних ратних злочина који могу да се у оквиру умрежених метода употребе као контролни подаци са осталим методологијама – антрополошким инспекцијама гробница, евентуалном истражном материјалу, делимичним пописима жртава рата, изјавама сведока, материјалима официра, који су писали извештаје и уносили детаље о кретањима, борбама и бројевима стрељаних лица, који се веома опрезно морају обрађивати. Ти материјали садрже и навођење сопствених губитака, као и бројеве талаца за одмазду, што извршене, што планиране. Пракса показује да су бројеви страдалих често већи од званично наведених. „Математичка“ формула је у смислу тумачења криминалистичке психологије нарочито споран моменат, јер је прикривање величине злочина примарна мисао и намера извршиоца.

Јошев, Велико Село, Текериш, Горња и Доња Бадања, као и свим пограничним селима и засеоцима која су окупаторске немачке јединице обухватиле као казнену меру током борби на овој територији, догодио се највећи злочин током октобра месеца. Масовно стрељање у Драгинцу, где су довођени и таоци из околних места, и сва села у којима су убијане мање групе, представља злочин који има „организационе” разлике у односу на злочине у Крагујевцу и Краљеву извршене од стране батаљона 704. и 717. ПД. Сprovedено је у много широј операцији и у смислу територије и у смислу оружане силе која је употребљена, све праћено нарочитом суровошћу. Над местима и селима чије се становништво мерило од неколико стотина до не више од две хиљаде. Борбена дејства и кретања су вршена свакодневно на великој територији и начин спровођења одмазде је другачији у односу на велике градове и због тога што су таоци у њима хапшени током рације која се завршавала у половини једног дана. У овом случају имамо стихијско спровођење одмазде са масовнијим груписањем у Драгинцу, свакако, али и бројним стрељањем мањих група по другим селима, као и појединачна и породична убиства. Због броја од 305 деце, узраста од неколико дана – новорођенчади па до 10 година, и од 10 до 18 година, сматрамо да је ово апсолутно најсвирепији злочин током месеца октобра 1941. Обим злочина превазилази одмазде у Крагујевцу и Краљеву, јер је и бројчано и процентуално страдало више становника будући да су то села са неупоредиво мање житеља у односу на градове.

Ако прихватимо и као доњу границу досадашњи пописани број јадарских жртава 2.677,⁸⁴ који свакако није коначан што ћемо видети касније и по месечним извештајима команди немачких батаљона и пукова, имамо профил злочина који је сличан ратном злочинима у Грчкој, у Калаврити, на Пелопонезу, и на Крфу и Кефалонији, у којима су учествовали батаљони пукова који су вршили одмазде у Крагујевцу и Краљеву 1941.⁸⁵ Одмазда у Калаврити је спроведена над 28 мањих села где су таоци груписани у поменуто место и стрељани.

Проблематику постојања и утврђивања свих околности у којима недостају биографски подаци страдалих лица видели смо и на примеру гробница индијанске деце из Британске Колумбије и то је веома важна смерница у проблемима закључивања коначних бројева страдалих у масовним злочинима. Поред школског интерната пронађено је 217 дечјих скелета,

84 Ђорђе Вукмировић, *н. д.*, 306-499.

85 Виктор Бејатовић, *Лейза смрти – Вишедисциплинарни приступи и ујоредне методологије у реконструкцији моштва и обима ратног злочина у Крагујевцу октобра 1941.*, Крагујевац: 2017, 58–59.

чиме је указано на реалан проблем у утврђивању злочина, јер је злочин очигледан, али без икаквих персоналних података.⁸⁶ Методологија физичке антропологије, наравно, пружа највише у смислу утврђивања скелетног садржаја, тј. броја сахрањених лица, док коначне закључке даје синтеза упоредних методологија блиских вредносних категорија. Само подаци и резултати физичке антропологије, војне историје, криминалистичке и форензичке психологије могу дати коначне закључке о бројевима страдалих лица, после временски далеких злочина и необрађених у потпуности. Целокупан процес благовремено спроводи судска медицина и струке које суд ангажује у правцу вештачења од ексхумације, преко идентификације, до истражних радњи које се тичу извршилаца. Пошто то није урађено у овом случају, неопходно је спровести све методолошке оквире до краја.

Овде ћемо приказати наведене бројеве стрељаних лица који се налазе у извештајима немачких јединица, а који су уследили после борби и спроведених стрељања талаца. Њих је потребно упоредити са бројевима које су наводиле више инстанце, тј. команда дивизије према команданту Србије. У тим извештајима има доста података који наводе на масовне ратне злочине, али и говоре да се масовна стрељања спроводе већ од краја септембра, па надаље. Приказаћемо их и уједно посматрати хронолошки низ у коме се види да динамика одмазди расте ка средини октобра, али се такође виде и подаци на крају новембра, када они већ извештавају о укупним жртвама, што може помоћи у прецизнијем закључивању броја страдалих свих јадарских и драгиначких жртава.

У табели од 29.9. до 30.9. налазе се бројеви сопствених губитака од укупно 6 рањених (пук 697 – 1, пук 698 – 1, пук 699 – 4), а **стрељаних 258 лица (пук 697. – 120, пук 698. – 89, пук 699. – 49)** и ухапшених 1.630 (пук 697.– 170, пук 698. – 1.240, пук 699 – 220).⁸⁷ Од 30.9. до 1.10. имају пријављено **стрељање за 191 лице – пук 698 + 5 лица.**⁸⁸ У локалним „чишћењима“ достигнутих подручја и периферији до 4.10. пријављују **1.130 стрељаних и 90 погинулих** (у борбама), а својих губитака: 3 погинула и 26 рањених.⁸⁹ За 10.10. и 11.10. пријављују 8 рањених, а чак 180 непријатељских губитака у

86 Виктор Бејатовић, „Методолошка проблематика утврђивања обима ратног злочина у Крагујевцу на примеру лоцирања непознатих гробница“, *80 година од избијања Другој светској рати на простору Југославије и страдања Града Крагујевца: нови појмови или ревизије историје*, ур. Димитар Тасић, Лела Вујошевић, Крагујевац: 2021, 131.

87 Nara T-315 Microfilm Roll 2.124 slide 000986.

88 *Исто*, slide 000945.

89 *Исто*, slide 000736

људству.⁹⁰ За 12.10. и 13.10. пријављују око **100 стрељаних**.⁹¹ За 13/14.10. пријављују сопствене губитке: 4 погинула и 19 рањених, а **стрељано 170 и ухапшено 475** лица.⁹² За 14/15.10. пријављују 8 погинулих и 30 рањених, 810 ухапшених са коментаром о „искупљењу” поводом кога је **стрељано 400** од 2.300 и да преостаје 1.900.⁹³ Извештај за 16. и 17.10. пријављује 1 рањеног и 14 непријатељских погинулих војника, а **244 стрељано и 541 ухапшен**.⁹⁴ За 19.10. и 20.10. пријављују **1.081 стрељаног, 546 погинулих непријатељских и 4.295 затвореника и ухапшених**, својих 15 погинулих и 76 рањених + ухапшених **765 у Лозници, стрељаних 32, и губитака непријатеља 140**.⁹⁵ У збирном извештају за период од 15.10. до 29.10. пријављују **1.900 стрељаних** до 15.10, а од 15.10. до 29.10. предвиђених још за **10 мртвих – 1.000** и за **39 рањених – 1.950** лица за стрељање. **Укупно 4.850**, од тога стрељано 1.600, а преостало за стрељање **3.250**.⁹⁶

Један од извештаја за период од 31.10. до 10.11. пријављује 1 погинулог свог, 9 рањених, убијених (у борби) **53 лица, стрељаних 248 и ухапшених 45**.⁹⁷ Други, изузетно занимљив извештај за анализу, садржи неколико информација. Понавља предвиђену бројку од 4.850 са и **1.600 и 1.900 већ стрељаних**, и преосталих 3.250 за даље погубљење; затим наводи **додатних 350 за квоту за 1 погинулог и 5 рањених**, али и дотад непомену-те, непријатељске губитке за **73 лица и 129 стрељаних**. Њих „уписивач” одузима **од 350** претходно наведених, те своди на потребних **148** и њих придодаје као трансфер (übertag) на првих 3.250+148 који дају коначну бројку **од 3.398!**⁹⁸ Овакав детаљ нисмо често сретали приликом обраде злочина. Затим, један извештај од 18.11. који пријављује **905 погинулих, 2.685 стрељаних и 21.875 ухапшених** који се, очигледно, односи на све

90 *Исто*, slide 000678.

91 Nara T-315 Microfilm Roll 2.125 slide 000636.

92 *Исто*, slide 000604.

93 *Исто*, slide 000523.

94 *Исто*, slide 000452.

95 *Исто*, slide 000357 и 000359.

96 *Исто*, slide 000038; Прим. аутора: Извештај садржи одређене нелогичности у смислу навођења бројева и датума. Лице које „уноси” податке о масовним убиствима има посебан моменат свести који свакако укључује и сакривање бројева страдалих и истовремено оптерећење тим садржајем, те су грешке и нелогичности очекиване и присутне код лица умешаних у злочин. То је посебан моменат који бисмо могли назвати „унутрашњи ментално-морални конфликт”, који најближе дефинише стање лица које „одлучује” о бројевима стрељаних у којима има математичких нелогичности.

97 Nara T-315 Microfilm Roll 2.126 slide 000197.

98 *Исто*, slide 000133.

хапшене које је дивизија спровела и у логор у Шапцу и током свих одмазди.⁹⁹ Као посебно важан, издвајамо збирни тромесечни извештај, са десетодневним пресеком стања, који се односи на период од 21.9. до 15.11. где се **наводе укупни губици дивизије од 32 погинула и 127 рањених**. У њему се наглашава да је током борби **погинуло 905** (овде је потребно утврдити да ли се ово односи на припаднике ЈВуО, партизанских јединица или су ту убројали и цивиле, јер видимо да су они само 29/30.9. и 1.10. стрељали 454 лица), **стрељаних талаца 2.685**, са укупним бројем од **3.590 убијених**.

Међутим, важно је што под посебно наглашеним редом постоји и реченица – „**генерално и даље некажњено 5.960, ухапшених 22.175**, послато у логор **21.875, доступно 300 и стрељано 129** лица по посебном наређењу од 7.11.1941“.¹⁰⁰ Овде видимо да је апсолутно рачуната планирана квота 100:1 и 50:1, само за шири период. По њој је, због укупних губитака, дивизија требало да стреља $32 \times 100 = 3.200$ и $127 \times 50 = 6.350$ особа. То, дакле, приказује укупно $6.350 + 3.200 = 9.550$, тј. страховиту цифру од **9.550** лица која су планирана да буду стрељана у том подручју. Дивизија је имала намеру да сопствене губитке и пре 10. октобра, и Бемеове смртне квоте, користи као елемент за одмазду, тачније од 21.9.1941. Када се одузме **број пријављених стрељаних лица 3.590 од потребних 9.550**, тј. $9.550 - 3.590 = 5.960$, добија се број „**генерално и даље некажњених**“ који је наведен у извештају.

Видимо да се бројеви пријављених стрељаних лица воде на више места. Свакако се могу употребити за упоредну анализу са познатим биографским подацима жртава из одређених села и мањих места, као и са датумима борби које су навели у својим извештајима. Међутим, ова наглашена реченица из последњег извештаја о – **генерално и даље некажњених 5.960** лица говори још нешто. Усмерава нас на закључак да су постојале планиране смртне квоте у односу на укупне губитке дивизије, које у одређеном моменту и због одређених околности у тренутку писања извештаја нису биле испуњене, и да је постојала намера извршења. Велико је питање чиме су се руководили они који су писали извештаје, команданти батаљона, пукова, начелници одељења дивизије, на крају и сама команда дивизије. Такође, немогуће је прихватити и могућност да су они евидентирали сваку жртву, нарочито у случајевима где су бацане бомбе у куће и подруме, не знајући број укућана који се унутра налазио, или насумично

99 *Исшо*, slide 000087.

100 *Исшо*, slide 000086.

убијајући у зонама поред кућа и имања, делове или целе породице. Можемо само да закључимо да је дневна ратна динамика усмерила даља кретања ових јединица које нису спровеле остатак свих планираних стрељања и даље физичко уништавање српског цивилног становништва долине Јадра и области Цера. Тиме се, за пријављених 3.590, неизвршених 5.960 од очигледно планираних 9.550 лица за стрељање, ово подручје дефинише као посебно страдално место у Србији коме се мора посветити пажња сваке врсте, коју је локална заједница са претрпелим ратним губицима морала да има, а која је изостала.

Команданти пукова и батаљона

Како смо претходно приказали, команданти пукова су били: пуковник Шрајбер (Oberst Schreiber) пук 697, потпуковник Штраус (Oberstlt Strauss) пук 698. и пук 699. пуковник Дирауф (Oberst Dirauf). Командант оклопне јединице капетан Бендер (hptm Bender), командант инжињеријског батаљона капетан др Цогбаун (hptm Zogbaun), командант артиљеријског пука 342. потпуковник Тристед (Oberstlt Trüsted), командант 1. артиљеријског одељења мајор Цесар (major Caesar), командант 2. артиљеријског одељења мајор Хегемејстер (major Hegemeister) и командант 3. артиљеријског одељења мајор Небел (major Nebel). Начелник одељења везе командир чете капетан Хипе (hptm Hiere), начелник везе у команди дивизије је био капетан Леференц (hptm Lefferenz). Командант 1. батаљона 697. био је капетан Келен (hptm Köllen), командант 2. батаљона 697. мајор барон фон Гаал (major frhr von Gaal), а командант 3. батаљона 697. потпуковник Беценбергер (Oberstlt Bezenberger). Командант 1. батаљона 698. био је мајор Финд (major Feind), командант 2. батаљона 698. потпуковник Фабјанек (Oberstlt Fabianek), а командант 3. батаљона 698. мајор Костањец (major Kostanec). Командант 1. батаљона 699. био је капетан Шулц (hptm Schulz), командант 2. батаљона 699. мајор Бои (major Воје) и командант 3. батаљона 699. мајор Милер (major Müller).

Пуковника Шрајбера **17.10.1941. мења пуковник Ханс Рот (Hans Fritz Reinhold Roth)** и, како смо претходно рекли, он је лице које нам је важно за рад. Рођен је 26.7.1884. у Стразбуру (Straßburg/Elsass-Lothringer).¹⁰¹ Са чином пуковника од 1.7.1933. и са места начелника Цвајбрикена долази на место команданта пука 697. и преузима команду у периоду од 8.10. до

101 T78—Microfilm Roll 892 – slide 0602.

17.10.1941.¹⁰² На том месту остаје до 31.7.1942. када је прекомандован у официрску резерву своје војне области, где добија и чин генерал-мајора 1.8.1942. и постаје командант Келна 1.2.1943. На том месту остаје до фебруара 1945.¹⁰³ Умро је 13.11.1961. у Дармштаду (Darmstadt), где је и сахрањен на гробљу „Алтер Фридрих“ (Alter Friedhof).¹⁰⁴

Name: Roth		Dienstgrad Gen. Maj. W. Sdo.	
Fr. Tr. Teil: A. In Zweibrücken		H. D. N.: 1.8.42 (24)	
W. Bez. Sdo.: 26. 1884			
Datum	Neue Dienststelle	Art der Verwendung	Nr. d. Borg.
	<i>Wdr. Inf. Regt. 33</i>	<i>Wdr. Inf. Regt. 33 / ...</i>	
<i>8. 10. 41</i>	<i>Wdr. Inf. Regt. 697</i>		
<i>31. 4. 42</i>	<i>Wdr. Reg. O.N.H.</i>	<i>Wdr. Regt.</i>	
<i>1. 2. 43</i>	<i>Infanterie-Regt. von Kellen</i>	<i>1. 5. 43 f. d. Infanterie-Regt.</i>	

Сл. бр. 2: Генерал-мајор Ханс Роџ, T78/Roll892/Slide 0608

Сл. бр. 1: T78/R908/slide1735

Њега после прекоманде мења потпуковник Шрадер (Oberstlt Schrader).¹⁰⁵ Командант 1. бат. 697. капетан Келен је од 1.3.1942. у чину мајора, као потпуковник од 1.2.1944. постављен је за команданта истог пука, а 20.8.1944. враћен је у официрску резерву 12. војне области.¹⁰⁶

Командант 2. бат. 697. је мајор Валдемар Фрајхер фон Гаал. Рођен је 15.3.1906. у Мајнцу, а умро је 27.1.1965. у Франкфурту на Мајни.¹⁰⁷ Прелази на место команданта гренадирског пука 957. 363. ПД, а 20.3.1945.

102 Исто, slide 0603.

103 Исто.

104 Аутор поседује фотографије места сахране и надгробне плоче са биографским подацима.

105 T78-Microfilm Roll 919 – slide 0891-0892.

106 T78-M Roll 917 – slide 2.204.

107 „Deutschland, Hessen, Frankfurt, Standesbücher 1928-1978.“ (<https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:QKVV-L147>, приступљено 12. априла 2021), Sterberegister des Standesamtes Frankfurt am Main Nr. 642/1965, Waldemar Paul Karl Fritz Erna von Gall, 27. Jan 1965; citing Death, Frankfurt am Main, Hessen, Deutschland, Hessisches Staatsarchiv, Marburg und Institut für Stadtgeschichte, Frankfurt-Hesse State Archives, Marburg, and Institute of Urban History, Frankfurt; FHL microfilm 100, 201, 912.

у официрску резерву 12. војне области као пуковник.¹⁰⁸

Командант 3. бат. 697. потпуковник Беценбергер већ 14.8.1942. прелази као пуковник у официрску резерву 12. војне области.¹⁰⁹

Командант пука 698. потпуковник Штраус постаје пуковник 1.3.1942, а 13.8. ортскокомандант Града Вјасме, 1.11.1942. прелази у официрску резерву у Норвешкој, а 20.1.1944. на место команданта п. пука 859. 230. ПД.¹¹⁰ Под његовом командом се налазио командант 1. бат. 698. мајор Финд, од 1.4.1943. пуковник који 30.11.1943. прелази на место команданта 253 гренадирског пука 34. ПД; од 15.10.1944. прелази у официрску резерву 6. војне области одакле и јесте 34. ПД.¹¹¹ Од јануара 1941. командант 2. бат. 698. био је потпуковник Фабјанек, који је већ 6.5.1941. напустио и постао командант 3. бат. 83. п пука,¹¹² а **3. батаљона 698. мајор Костањец**. Командант пука 699. био је пуковник Дирауф, који је већ 1.10.1941. у официрској резерви 12. области, а касније мења доста јединица, 246. п. пук, 1.057. и 1.025. грен. пук, и на крају 26.4.1944. постаје командант 150. грен. пука.¹¹³ Командант 1. бат. 699. је био капетан Шулц, који 22.12.1944. прелази у официрску резерву своје 12. војне области.¹¹⁴ Мајор Јоханес Бои (699) је погинуо 26.6.1944.¹¹⁵ За мајора Милера (699) немамо података.

Мајор Костањец, командант 3. батаљона 698, је лице које је једини официр немачке армије и у пешадијским и у планинским трупима са тим презименом. Међутим, његов војни пут отежава истраживачки процес и није лако утврдити све податке прецизно и да ли је и током октобра био на поменутом командном месту, што је било потребно утврдити благовременим судским истражним процесом. Он је официр који је у марту 1942. требало да буде унапређен у виши чин, међутим, од тога се одустало и он је отпуштен из војске.¹¹⁶ За таква лица није лако утврдити линију прекоманди, јер им због отпуштања послератни војни картон не приказује све јединице. Пукови у којима се налазило лице, тј. официр-мајор од 1.10.1939. са презименом Костањец су 1. бат. 98. лаки планински пук (G. J. R. I/98), 1 бат. 91. лаки пл. пук (G. J. R. I/91), и 3. бат. пеш. пук 698.

108 T78-M Roll 908 – slide 0162.

109 T78-M Roll 920 – slide 1.297.

110 T78-M Roll 924 – slide 1.722.

111 T78-M Roll 908 – slide 0114.

112 T78-M Roll 908 – slide 0106.

113 T78-M Roll 919 – slide 0176-0177.

114 T78-M Roll 915 – slide 0072.

115 T78-M Roll 907 – slide 2.522.

116 T78-M Roll 922.

(inf. rgt III/698). **Мајор др Стефан Костањец** из матичне јединице у 98. пл. пуку је рођен у Љубљани 15.1.1899, а умро је 1967. у Грацу.¹¹⁷

Завршна реч

Сва лица попут Хингхофера, Рота, фон Гаала, Костањец, као и лица везана за злочине извршене у Крагујевцу и Краљеву, попут поменутог Паула Кенига, наставника „Роберт Шуман“ гимназије из Цвикауа, такође и др Ото Деша – официра везаног за исти злочин, зубара из Ашафенбурга, мајора, потпуковника и пуковника од 1.12.1942, команданта 2. бат. 106. ловачког пука, команданта пеш. пукова 749. и 81. гренадирског заменског пука 529, те команданта у Триру 1944. и Курландији у марту 1945,¹¹⁸ који је 1952. и 1956. године био доступан у свом родном граду,¹¹⁹ а 1968. у другом месту,¹²⁰ морала су бити предмет обраде надлежних тужилаштава, утврђивања њихових прекоманди и судбина, али и позивана на одговорност и разјашњење околности спроведених злочина.

Динамика ратних кретања и борби које је 342. ПД из 12. војне области имала иза себе приказује бројна дешавања која су је нераскидиво повезала за извршење тешких ратних злочина над српским цивилним становништвом поменутог подручја. Као извршиоци, у току „чишћења“ територије, оставили су иза себе западни део Србије у јесен 1941. разореним у сваком смислу. Спровођење смртних квота 100:1 и 50:1 према домицилном становништву у оквиру ратне стратегије,

Сл. бр. 3: Пуковник др Ото Деш
T-78/MRoll 885/slide 0198

117 Mitteilungsblatt 4 des Vereines Alt-Neustadt, juli 1967, 6.

118 T78-M Roll885 – slide 0194.

119 Adressbuch Aschaffenburg 1952, Herausgreber Verlag und druckerei Main-Echo-Kirch Co GmbH, Aschaffenburg am Main, 1952, Teil 2, 17. и Adressbuch Aschaffenburg 1956, Adreßbuchverleger verband e.V. Düsseldorf: 1956, Teil 2, 19.

120 Amtliches Fernsprechbuch 14 für den Bezirk der Oberpostdirektion Frankfurt (Main), Teil Hessen-Süd 1968/69, Frankfurt (M). Trifels-Verl., Oberpostdirektion Frankfurt (Main): 1968-69, 1.445.

као одговору на герилске облике оружаног отпора, показује да су планови нацистичког немачког Трећег рајха о уништавању словенског становништва у матичним државама били спровођени у пракси, управо оваквим и сличним мерама. О плановима о уништавању чак 30 милиона словенског становништва, о мерама репресије, и о разликама у мерама на различитим фронтovima, да ли је негде било инструкција како спроводити (западно од Источног фронта), а негде не (Источни фронт), на суђењу у Нирнбергу говорио је СС генерал Ерих Јулиус Еберхард фон дем Ба Зелевски, 7. јануара 1946, током испитивања од стране пуковника Јурија Покровског и пуковника Телфорда Тејлора.¹²¹ Разлике у стратегији спровођења одмазди на различитим фронтovima су можда и постојале, али закључак је такав да су јединице Вермахта спровеле тежак терор над цивилним становништвом и са смртним квотама и без њих. Огромне цивилне жртве су показатељ да су се државне администрације из Другог светског рата морале озбиљно усмеравати ка аналитици и војној стратегији која је укључивала јак војни одбрамбени потенцијал. Снажан и организован војни одговор и одвраћање агресора са минималним или готово никаквим процентом постојања нелегалних оружаних формација са различитим испреплетаним интересима и циљевима услед потенцијалних сукоба током одбране, пружио би висок ниво заштите и очување цивилног становништва. Самим тим би репресије претходно описаног карактера у виду одмазди и терора биле сведене на најмању могућу меру. Пак, послератни државни судски апарат имао је обавезу да адекватно процесуира све поменуте команданте свих нивоа командовања, а нарочито оне за које се испоставља да су преживели 9.5.1945. У оквиру тих процеса требало је утврдити све ратне околности, војне оквире и тачне бројеве страдалих жртава у овим злочинима. Тренутак у коме ће академска, просветна и духовна заједница исправити велику грешку деценијског изостанка сећања и недопустивог заборављања и игнорисања драгиначких и јадарских жртава најмање је што данашња генерација стручњака може да уради. Нарочито, зато што физичко уништавање становништва излази из оквира феноменолошких академских побуда и истраживања и улази у поље обавезе најдубљег односа и поштовања према претходним генерацијама, чиме се уосталом и руководе нације које су доживеле геноцид у прошлости.

121 Аутор поседује аудио-снимак целокупног испитивања генерала Ерих Јулиус Еберхард фон дем Ба Зелевског од стране пуковника Покровског и Тејлора. Он је испитиван од стране Судског већа Тужилаштва као сведок у судском процесу „Случај Врховне команде“ (High Command Case). Меморијална установа посвећена судији Роберту Х. Џексону, идејном творцу тог система суђења, поседује снимке Нирнбершких процеса. Аудио-снимак, Erich Bach-Zelewski Testimony, Nuremberg Trial Day 28 (1946), 43:29 – 44:20. © Robert H. Jackson Center.

342 Infantry Division, Command Staff and Military Campaigns of Regiments and Battalions Responsible for War Crimes in Jadar

Summary

This work examines movements and the composition of 342 ID, which committed war crimes against the Serbian civilians in Jadar and Loznica area in the autumn/winter of 1941, as well as the individuals responsible for those crimes.

These individuals passed the orders to the lower instances of the division-regiment-battalion, and thus bear the same responsibility just as the individuals who were in command of the mass war crimes in Kragujevac and Kraljevo.

The methodology of not separating crime committing units from commanders has shown good results, as there is certain probability that those people survived the war and were not prosecuted for their crimes. The command staff at the level of all three regiments and nine battalions in the wider territory of Loznica, Cer and the Jadar Valley, which carried out war operations in operational and tactical terms, during which the most brutal retaliation was carried out with death quotas of 100:1, is also shown. The results of this work will be used in further comparative parameters together with the methods of physical anthropology, forensic psychology and military history towards a more accurate conclusion on the number of victims which, as a comparative control method, has given excellent results in the example of crimes in Kragujevac regarding both the issue of the number of victims and the responsible war survivors who, further, might clarify their responsibility and the number of executed persons through the court testimonies.

Извори:

Централни архив Министарства одбране РФ
 Национални архив Вашингтон
 Државни војни архив Фрајбург
 Архив Југославије

Литература:

Adressbuch Aschaffenburg 1952, *Verlag und druckerei Main-Echo-Kirch Co Gmbh*, Aschaffenburg am Main: 1952.

Adressbuch Aschaffenburg 1956, *Adreßbuch Verlag*, Aschaffenburg am Main: 1956.

Amtliches Fernsprechbuch 14 für den Bezirk der Oberpostdirektion Frankfurt (Main), Teil Hessen-Süd 1968/69, Frankfurt (M). Trifels-Verl., Oberpostdirektion Frankfurt (Main): 1968-69.

Бејатовић Виктор, *Лейза смрти – Вишедисциплинарни приступ и ујоредне методологије у реконструкцији мотива и обима ратног злочина у Крагујевцу октобра 1941*, Крагујевац: 2017.

Бејатовић Виктор, „Методолошка проблематика утврђивања обима ратног злочина у Крагујевцу на примеру лоцирања непознатих гробница“, *80 година од избијања Другог светског рата на простору Југославије и страдања Града Крагујевца: нови појмови или ревизије историје*, ур. Димитар Тасић, Лела Вујошевић, Крагујевац: 2021.

Вишњић Петар, *Дејства немачке ојачане 342. дивизије и 125. ловачког пука у северозападној Србији у јесен 1941*, Београд: 1972.

Вукмировић Ђорђе, *Од слободе до страдањиха – Устаник и немачки злочини у Јагру 1941. године*, Лозница: 2021.

Guides To German Records microfilmed at Alexandria, VA. No. 73. Records of German Field Commands: Divisions. Washington: National Archives and Records Service, General Services, 328 th–369 th, Part XIII, Administration Washington: 1976.

Дудић Драгојло, *Дневник 1941.*, Београд: 1988.

Зборник НОР-а, том 1, књига 1, Београд: 1949.

Марјановић Јован, *Усташанак и народноослободилачки покрети у Србији 1941*, Београд: 1963.

Schulze Werner „72. Infanterie-Division – 342. Infanterie-Division. Dokumentation – Herausgeber“, Traditionsgemeinschaft der 72. Inf. Div., Hannover, Trier: 1978.

Трбојевић Душан, *Церско-мајевичка група корпуса Драгослава Рачића*, Крагујевац: 2001.

Tessin Georg, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945, Die Waffengattungen – Gesamtübersicht*, Osnabruck: 1977.

Tessin Georg, *Verbände und Truppen der deutschen Wehrmacht und Waffen-SS im Zweiten Weltkrieg 1939-1945, Die Landstreitkräfte 281-370*, Osnabruck: 1974.

Филиповић Р. Станоје, „Немачки злочини у Јадру 1941. године“, *Јагар у прошлости, II*, Лозница: 1990.

Филиповић Р. Станоје, „Подриње у крви и пламену“, *Годишњак историјског архива*, Шабац: 1964.

Микрофилмови:

NARA T-78, MicrofilmRoll 885

NARA T-78, MicrofilmRoll 892

NARA T-78, MicrofilmRoll 908

NARA T-78, MicrofilmRoll 915

NARA T-78, MicrofilmRoll 917

NARA T-78, MicrofilmRoll 919

NARA T-78, MicrofilmRoll 920

NARA T-78, MicrofilmRoll 922

NARA T-78, MicrofilmRoll 924

NARA T-315 Microfilm Roll 2.123

NARA T-315 Microfilm Roll 2.124

NARA T-315 Microfilm Roll 2.125

NARA T-315 Microfilm Roll 2.126